

TRI ZGODBE Z RUDOLFOM MAISTROM

Povzetek

Avtor Treh zgodb z Rudolfom Maistrom se je z uglednim rojakom kamniškimi častnim občanom, generalom in pesnikom Rudolfom Maistrom, srečeval od predšolske dobe, ko je bilo odkritje spominske plošče na Maistrovi rojstni hiši (1938), do današnjih dni.

Prva zgodba je posvečena dogodkom, ki so se ob Maistrovi rojstni hiši in spominski plošči odvijali pred, med in po drugi svetovni vojni.

V drugi zgodbi so prepletejo razmišljanja o uglasbitvah Maistrovih pesmi v zvezi s Prvim slovenskim društvom Lire iz Kamnika in ob postavitvi Maistrovega spomenika v Kamniku, na Grabnu (1970).

Zadnja zgodba je posvečena glasbenemu triu Kamniški koledniki.

Slovensko pesem dveh nizkih moških glasov ob spremljavi citer so širom po Sloveniji, zamejstvu in zdomstvu, po Evropi, obeh Amerikah in v Avstraliji, dopolnjevale recitacije pesmi Rudolfa Maistra in drugih kamniških pesnikov.

Vse tri zgodbe prepletajo misli iz Maistrovih pesmi, kjer je ta »čudni« general obsojal vojno, ki je zločin med narodi in posamezniki. Vojna je tisti, ki poleg vojakov najbolj prizadane otroke, žene, starce... to je tudi sporočilo pesnika Rudolfa Maistra - Vojanova v pesmi »Gospa z gore« in zadeva vse žrtve vseh vojn od kamene do atomske dobe!

1. Zgodba o Maistrovi spominski plošči

Otroci, ki so zadnja leta pred drugo svetovno vojno hodili v staro kamniško šolo na glavnem trgu,¹ so ohranili v spominu nekatere dogodke in pripovedovanja v zvezi z generalom Rudolfom Maistrom. Svojemu rojaku in častnemu občanu so Kamničani ob štiriletnici smrti odkrili spominsko ploščo na njegovi rojstni hiši na Šutni.²

Malim šolarjem, ki so prihajali »v mesto« iz Podgorja, Duplice, Perovega in drugih primestnih vasi, so bili napisi in izveski nad trgovinami, gostilnami in podobnimi lokali zelo priljubljeni učni pripomočki za črkovanje in branje. Tem namenom sta služili tudi obeležji Rudolfu Maistru - Vojanovu in Radivoju Peterlinu - Petruški;³ Mnogokrat so se pred njimi zadrževali posamezni razredi učencev s svojimi učitelji.

Z nemško okupacijo se je marsikaj spremenilo, med drugim so vse slovenske napise zamenjali novi - nemški. Nad trgovino z mešanim blagom je po novem pisalo »Gemischtwarenhandlung«, gostilna je postala »Gasthaus« in na kamniški železniški postaji se je razbohotil napis »Hauptbahnhof Stein«. Posebno pozornost so zbujale izbrisane - pravzaprav odklesane - vrstice na Peterlinovem obeležju; na Maistrovo ploščo, ki je enostavno izginila,⁴ je spominjal le nekoliko svetlejši omet.

Med vojno je Maistrova rojstna hiša nemo spremljala strumno korakanje nemških vojakov in hrup motoriziranih oddelkov; mnogokrat je bila okrašena z nemško zastavo s kljukastim

¹ Današnje poštno poslopje na Glavnem trgu je v šolske namene zgradila kamniška meščanska korporacija. Podatki o kamniških meščanskih hišah so zbrani v ra/pravi doktorja Janka Polca, Kamniški zbornik 1955.

² O Maistrovi rojstni hiši in spominski plošči je dr. Niko Sadnikar napisal članek v Kamniškem občanu (14. 2. 2002), kjer je izčrpno obdelal zadevano tematiko.

³ Radivoj Peterlin Petruška (1879 - 1938) in njegov brat Alojz Peterlin Batog (1872 - 1943) sta bila rojena na Šutni h. številka 42, kjer je tudi omenjena plošča. Nekatere pesmi obeh bratov so bile tudi uglasbene.

⁴ Več o tem izvemo v članku dr. Nika Sadnikarja; (glej op. 2).

križem in tako je na svoj način sodelovala z Adolfom Hitlerjem, ki se je zelo trudil, da bi napravil »to deželo zopet nemško«.⁵ Za dosego tega cilja je bilo treba zbrati in pregnati slovenske učitelje, duhovnike in druge izobražence. Nemški orožniki z bajoneti na puški so vodili svoje izbrance na zbirno mesto. Preplašeni naključni opazovalci so videli, kako vodijo orožniki učitelja Ivana Goloba iz Podgorja. Pred nekaj tedni je pripeljal svoje učence pod Maistrovo ploščo in skupaj so zapeli o treh lipicah in treh ptičkih tam gori za našo vasjo...⁶ Orožniki so pripeljali tudi mladega kaplana, ves droben in bled je nosil v cunji svojo skromno premoženje kajžarskega sina, take »punkeljne« so običajno nosile le ciganke. V dolgi vrsti vsakdanje, praznje in športno oblečenih »kandidatov« za izgnanstvo je zbujal pozornost kamniški župnik in dekan Matej Rihar v črni suknji in s skromnim kovčkom, ki ga je prelagal iz ene roke v drugo. Z žalostnim pogledom se je poslavljaj od župnišča, kaplanije, cerkve s svetniki na strehi in od svojih faranov, ki jih je slutil za zastrtimi okni. Čeprav ni pričakoval, da bo še kdaj videl svoj Kamnik, se je po štirih letih vrnil - bolan, betežen in zlomljen. Ni mu bilo dano, da bi umrl v »svojem farovžu« ker si je župnišče najprej prilastila okupatorska oblast, to stanje pa je nova ljudska oblast samo potrdila.

Tudi Maistrova hiša, ki je bila last kamniške župnije, je doživljala podobno usodo. Življenje v Maistrovi hiši in pred njo je med vojno teklo svojo pot. Pred trgovinami na drugi strani ceste so se po nepisanih pravilih oblikovale vrste čakajočih za moko, sladkor, meso, čevlje, blago za obleke in druge stvari. V vrsto se je treba postaviti tudi takrat, ko so na posebne odrezke živilskih izkaznic delili po 100 gramov margarine, umetnega medu in pa smrdljivi »kvargljev sir«. Vse to se je odvijalo pod nemškimi napisi in različnimi aktivističnimi »parolami« o zmagi, ki bo preprečila boljševidni kaos. - Ljudje so čakali potrpežljivo in molče, le včasih se je izvilo polglasno golčanje v slovenskem jeziku. Bolj »hrupni« so bili mimohodi uniformiranih posameznikov in drugih, ki so se postavljali s svojo nemščino v besedi, pesmi in - korakanju. Vse skupaj so nemo spremljali dvojezični plakati z imeni ustreljenih talcev. Le v nedeljo dopoldne je bilo drugače. V nabilo polni cerkvi so ljudje prisluhnili šutenskemu mežnarju, ki je po slovensko prebral berilo, evangelij in oznanila. Med mašnim obredom, ki se je takrat odvijal v latinščini, so pevci prepevali slovenske pesmi, na koncu pa je običajno pritegnila vsa cerkev in ljudska pesem, ki je bila molitev in prošnja, se je razlila po Šutni: Marija pomagaj nam vojskini čas..., Marija, vse ljudstvo ječi, Marija pomagaj nam ti!

Po koncu vojne je življenje pred Maistrovo rojstno hišo ubiralo nova pota. Kljub evforiji zastav s peterokrako zvezdo, povork z napisanimi in odkričanimi parolami, mitingov in masovnih sestankov, so se na Šutni in tudi drugod vedno znova pojavljale čakalne vrste za nabavo blaga na »karte in pike«.⁷ Nemški napisi so izginili čez noč, obnovljene predvojne napise pa so zlasti po nacionalizaciji zamenjevali novi z novimi besedami, slovesnimi po sovjetskem vzoru.⁸

Tistim tovarišicam in tovarišem, ki so bili »bolj enaki«, v običajnih vrstah pred navadnimi trgovinami ni bilo treba čakati. Za zaslužne so bili organizirani posebni, dobro založeni »magazini«. Nekaj podobnega so imeli tudi nemški okupatorji in nekatere tovrstne ustanove

⁵ Tako nekako je v Mariboru »ukazal« v svojem govoru Adolf Hitler.

⁶ Učitelj in ljubiteljski igravec v kamniški Čitalnici je imel omenjeno pesem (Rudolf Maister: Kazen) na programu za drugi razred osnovne šole (šolsko leto 1940/1941)

⁷ Živila so prodajali »na karte«; blago oz. tekstilna roba so bili pa »na pike«, morda so bile te vrste nakaznic nekoliko pikaste ...

⁸ Nabavno prodajna zadruga je bila NAPROZA, narodni magazin je bil NAMA, nabavni zavod je bil NAVOD, ... Otroški vrtec je bil Dom igre in dela oz. DID.

so menda samo nadaljevale z delom za nove izbrance. O tem se je govorilo le pridušeno in na skrivaj, kajti nemška parola o sovražniku, ki prisluškuje, je ostala enako aktualna kot prej.

Še manj se je govorilo o žalostnih procesijah žena, otrok in starcev, ki so se nekaj dni »po svobodi« opotekali po Šutni in naprej proti Kamniški Bistrici. Prišli so od daleč, da jih vodi njihov križev pot mimo rojstne hiše generala in pesnika, ki je pred desetletji zapisal:

»Po cesti od Šempetra vrsta opleta,
otroci, žene in starci -
vsi brez besedi,
vsem strah iz oči
in težkih stopinj udarci.«⁹

Rudolf Maister je svojo pesem namenil tistim, ki so bežali pred soško apokalipso; z begunci je delil stisko, bolečino in bedo, z njimi je upal v vrnitev in veroval v pomoč Gospe z gore. Maistrove vrednote so bile tuje generalom, ki so se kalili v znamenju kljukastega križa in rdeče peterokrake zvezde, zanje so obstajale predvsem dokončne rešitve v koncentracijskih taboriščih, gulagih in podobno. - Dokončna rešitev je bila tudi zadnja postaja križevega pota več tisoč glave množice, ki je v gozdovih Kamniške Bistrice našla svoj grob. V stoletnih gozdovih so zamrli kriki žrtev, vpitje opitih rabljev in rezka pesem rafalov strojnic. Vseh sledov zemlja ni mogla zakriti, ostajajo spomini, slaba vest in grenko spoznanje pesnika Otona Župančiča:

»Svobode jabolko se zlato
nam zakotalilo je v kri in blato ...«

Po vsaki vojni in revoluciji je bilo in bo treba odgovarjati na vprašanja:

»Kam pa skrili ste grobove,
kje vsadili svojim križ?«

Tako vprašanje je v pesmi o grobovih pod Krnom postavil Rudolf Maister, njegov je tudi odgovor:

»Naši v nas so pokopani,
mi smo njih nagroben križ.«

Znano je, da misli, sanje in zlasti dejanja »prvega slovenskega generala slovenske armade«¹⁰ revolucionarno - upajočim¹¹ snovalcem socialistične Slovenije niso bile po volji, zato je razumljivo, da je spominska plošča z Maistrove rojstne hiše več kot četrto stoletja počivala v Sadnikarjevem muzeju. Leta 1969 je po zaslugi Maistrovih častilcev »spet zasijala v čisti slavi«...¹² na hiši, ki je s ploščo vred še četrto stoletja delila usodo nacionaliziranih hiš, to pomeni, da je počasi in zanesljivo propadala ...

2. Cvete dekletu rožmarin

Med Slovenci deluje množica gasilskih, prosvetnih, godbenih, planinskih in drugih društev. Iz njihovih domov se je vedno oglašala pesem, ki je bila zvesta spremljevalka društvenega

⁹ Vsako leto za praznik Vseh svetih so po grobiščih v Kamniški Bistrici zagorele sveče, ki so jih morali posebni organi poteptati ... Za to delovno dolžnost so imeli posebne delovne škornje in palerine.

¹⁰ Tako se je poimenoval Rudolf Maister v svojem govor v Mariboru 27.4.1919.

¹¹ Sperans = upajoči, psevdonim Edvarda Kardelja.

¹² Je iz omenje pesmi Otona Župančiča.

delovanja. Enako je od nekdaj uglašena vsa slovenska pokrajina s cerkvicami po hribih in dolinah, kjer sta vrela na vse strani pesem zvonov in cerkvena pesem v domačem jeziku. Obe pesmi sta se prepletali z nabožnimi in posvetnimi vižami v slovenskih domovih ob ohceti, rojstvih in varovanju mrliča. - Današnje Kamničane zanima, kakšne pesmi so peli v domu Janeza Krstnika Dolarja. Preden je postal mojster baročne glasbe 17. stoletja, je odraščal v starodavnem mestu pod planinami.¹³ Glasbena Evropa je že davno poznala moža, ki se je podpisoval Carnioulus Lithopolitanus (Kranjec iz Kamnika).

Kamniško mesto so v 18. stoletju zaznamovali glasbeniki Akademije sv. Cecilije in znani skladatelj, organist in učitelj Jakob Zupan,¹⁴ ki je imel svoj dom v sosesčini Maistrove rojstne hiše.

Naslednje misli so iz koncertne Publikacije prvega slovenskega pevskega društva Lira iz Kamnika, ki je v novembru leta 2002 proslavljalo 120-letnico ustanovitve in delovanja, ki sta ga »zmotili« le dve svetovni vojni.

»Liraši« se večkrat spominjajo svojih pevskih predhodnikov, tudi tistih, ki so prepevali slovenske pesmi že v zboru Narodne čitalnice v Kamniku, ki je bila »mati številnih kamniških društev z Liro vred«. Kamniška Čitalnica je vzorno delovala od leta 1868 do 1941, ko jo je zatrla nemška okupacija. Vse poveljne poskuse obnovitve čitalniškega delovanja je onemogočila ljudska oblast, ki narodno-buditeljske in meščanske dediščine ni cenila.

Sklepamo lahko, da je Maistrova družina poznala delovanje kamniške Čitalnice, ki se je odvijalo tudi v znani Graškovi gostilni na Šutni. Na nekdanjem gostilniškem vrtu še vedno raste mogočna hruška, ki je dajala senco in zavetje kamniškim narodnjakom. Pod tem zgodovinskim drevesom je bila ustanovljena Narodna čitalnica in leta 1882, ko so Maistrovi še živeli v Kamniku, se je na istem mestu iz čitalniškega pevskega zbora ustanovila Lira kot samostojno društvo in po nekakšnem čudežu ali pevski trmi preživela do današnjega časa.

Od začetka do danes so imeli kamniški avtorji pomembno mesto v Lirinih programih, to velja tudi za uglasbene pesmi kamniških pesnikov od Antona Medveda in Rudolfa Maistra do Franceta Balantiča. Lira je zelo rada prepevala in še prepeva Maistrovo pesem o završkih fantih, ki jo je uglasbil Emil Adamič. Ta vsestranski glasbeni delavec je pred prvo svetovno vojno učiteljeval v Kamniku in tudi nekaj let vodil salonski orkester Narodne čitalnice in tudi pevski zbor Lira.

Ob odkritju spomenika Rudolfa Maistra v Kamniku, 25. 10. 1970, je zazvenela pesem Rožmarin, ki jo je na Maistrovo besedilo za moški zbor z baritonskim solom uglasbil Fran Gerbič.¹⁵

Po prireditvi se je pevcem posebej zahvalil ugledni Kamničan, Maistrov borec in partizan, major Stane Peček, ki je takrat uspešno »dobojeval« boj za postavitev tega spomenika v času, ki Rudolfu Maistru (še) ni bil naklonjen. S strumnim korakom in maistrovskimi brki je major Stane Peček¹⁶ posebljal »svojega« generala z besedo, dejanjem, obnašanjem in celotno pojavo. Ostro je ugovarjal vsem tistim, ki so papagajsko ponavljali, da je bil Rudolf Maister kontrarevolucionar in buržoazni militarist.

Za majorja Pečka in večino poslušalcev je bila Gerbičeva uglasbitev Maistrove pesmi Rožmarin pravo odkritje, saj so poznali le prikupno ponarodelo pesem z enakim besedilom, ki

¹³ Janez Krstnik Dolar (ok. 1620- 1673), slovenski baročni skladatelj.

¹⁴ Jakob Zupan (1734-1810), slovenski skladatelj, glasbeni učitelj, kamniški organist, skladatelj prve slovenske opere Belin; Zupanova hiša na Šutni je imela številko 35; danes je tam Bombačeva hiša.

¹⁵ Fran Gerbič (1840- 1917), slovenski skladatelj, operni tenorist in dirigent.

¹⁶ Stane Peček (1899 - 1971) poklicni vojak, več let jo bil direktor Smodnišnice.

so jo imenovali (po prvi vrstici) Cvete dekletu rožmarin. Zahtevna Gerbičeva skladba je s svojimi dramatičnimi poudarki boleče zarezala v zavest tistih, ki so v obeh vojnah doživljali bolečine slovesa, mrzlo slano, ki je požgala rožmarin in krogle, ki so zadevale fantovska srca...

Pesem o rožmarinu je Lirin dirigent Samo Vremšak kasneje uvrstil v stilni koncert »Slovenska vojaška pesem skozi stoletja«. Za vse izvedbe je obveljala ocena majorja Staneta Pečka, ki jo je dal ob odkritju spomenika Rudolfa Maistra: »Ob tej pesmi te zagrabi, da bi zajokal in dolgo molčal. Vendar taka pesem zasluži aplavz pa čeprav s solzami v očeh!«

Precej časa po koncu druge svetovne vojne so kulturniške, športne in druge skupine zelo težko dobile dovoljenje za gostovanje v tujini. Dolgoletni pevec in Lirin predsednik prof. dr. Albert Čebulj¹⁷ s svojimi sodelavci je uspel odpreti vrata najprej k zamejskim Slovencem na Koroškem, Tržaškem, (Goriškem in Porabju. Po srebrnem odličju, ki ga je Lira dosegla na zborovskem tekmovanju v italijanskem Arezzu, je Lira gostovala na Nizozemskem, v Nemčiji, Švici, Češkoslovaški, Poljski in v vseh sosednjih državah. Rojaki in tuji poslušalci so na Lirinih koncertih spoznavali pesmi iz slovenske in svetovne glasbene zakladnice. Vedno pa so z Lirino pesmijo in vezno besedo stopali »v svet« Kamnik in njegovi ljudje. Med kamniškimi mojstri glasbe in umetniške besede je bil (in je še!) vedno prisoten general in pesnik Rudolf Maister - Vojanov.

3. Prihajamo od vzhoda, mi kralji smo trije (začetek stare koledniške pesmi)

Na Jernejevo nedeljo leta 1989 je na Opčinah nad Trstom v okviru farnega praznovanja nastopil samosvoj glasbeni trio dveh nizkih moških glasov ob spremljavi nežnih citer. Program starih ljudskih pesmi z nabožno vsebino, so dopolnjevali slovenski avtorji France Gačnik, Benjamin Ipavec, Blaž Potočnik, Hrabroslav Volarič, Marija Tomc ... Zraven so bile tudi pesmi iz pravoslavne liturgije ter črnske duhovne pesmi.

V veznem besedilu sta prevladovali poezija in proza kamniških avtorjev s posebnim poudarkom na pesmi Rudolfa Maistra Gospa z gore. Poslušalci v cerkvi svetega Jerneja na Opčinah so prizadeto prislunili in sprejeli Maistrovo pesem, ki je tudi svojevrstna molitev, prošnja in vera v Gospo z gore. Starejša gospa, ki je v materinem naročju bežala pred grozotami soške fronte, se je s solznimi očmi zahvalila za pesem, ki je govorila o tem, kar je njena generacija nosila v svoji podzavesti. - Pesem Gospa z gore je ostala del železnega repertoarja kamniških kolednikov,¹⁸ ki so ravno na Opčinah začeli svojo koledniško pot med Slovence v domovini, zamejstvu in zdomstvu križem po Evropi in prek oceanov.

Zgodbe o čustvenih odzivih, ki jih je zbudila Maistrova pesem o Gospe z gore, se je ponovila še večkrat, zlasti »tam doli« v Argentini, ob srebrni reki, kjer so Kamniški koledniki skupaj s pesnikom Tonetom Kuntnerjem spoznavali čudež slovenske besede, ki se ohranja in živi v četrti in peti generaciji naših izseljencev. Slovenci so v valovih prihajali v Argentino. Prvi so prišli že v času Avstro-Ogrske monarhije, po prvi svetovni vojni so se številni Primorci umaknili pred fašističnim terorjem pod ozvezdje Južnega križa. Najmočnejši val je prišel po

¹⁷ Albert Čebulj (1918-1995) dr., zaslužni univ. prof., dolgoletni pevec, predsednik in častni predsednik Lire.

¹⁸ Člani glasbenega tria Kamniški koledniki so: baritonist Janez Majcenovič, basist Rok Lap in citrar Rok Plahutnik. Število nastopov je preseglo tisoč, posneli so avdio kasete in zgoščenke z naslovi Kamniški koledniki (1990), Vam vošmo Novo leto (1995), Slovenski zvonovi (1995), S pesmijo skozi stoletja (1995) in Majske cvet (1996). Kamniški koledniki so prispevali svoj delež na videokasetah o Kamniku, Triglavski kapeli, umetniškem večeru na Kredarici in sodelovali na mnogih televizijskih oddajah doma in v tujini.

drugi svetovni vojni, ko je monsinjor Hladnik našel nove domovine za množico tistih, ki so ubežali revolucionarnemu nasilju in smrti v Rogu, Teharjih ...

Bilo je nekje v Buenos Airesu, menda v Slomškovem domu ali Slovenski hiši, na Pristavi, v Slovenski vasi ali v cerkvi svetega Rafaela, kjer so prevladovale starejše žene in z njimi goriška, vipavska, kraška in tržaška govorica. Pristopila je starejša žena in sramežljivo povedala, da v slovensko šolo ni nikoli hodila, ker je bila le - ta v Mussolinijevih časih prepovedana. Zato pa so njene vnukinje in njihove vrstnice iz nedeljskih šol, ki so znale govoriti in pisati v »pravilni« slovenščini, naenkrat prepisale Maistrovo pesem Gospa z Gore v več izvodih. Podobno se je dogajalo, mnogokrat s pomočjo fotokopiranja, tudi v Avstraliji, ZDA, Kanadi, na Švedskem in v Nemčiji, Angliji in drugje, koder so koledovali Kamniški koledniki v zadnjem desetletju prejšnjega stoletja - in tisočletja. Tudi druge Maistrove pesmi na »vojaško tematiko«¹⁹ med njimi Nazaj pa jih ni, Grobovi, Še zadnji zvon in Rdeče rože so bile predmet zanimanja, medtem, ko so pesmi Kamničanov Antona Medveda in Franceta Balantiča zvesto objavljali obenem z drugimi slovenskimi pesniki, ki so danes dosegljive v knjižnicah Slovencev tako v Argentini kot tudi drugod po svetu.

Preprosti slovenski ljudje, ki jih je usoda raztepla na vse konce sveta, so v navedenih pesmih prepoznali, da je Rudolf Maister s pesniško besedo obsodil vojno, ki je zločin nad narodi in posamezniki, ki poleg vojakov prizadene predvsem otroke, žene, starce ... To spoznanje je prizadeto in odkrito izpovedal pesnik - general in s tem presešel mnoge mirovniške deklaracije našega časa.

Sklep

Avtor naših treh zgodb je svojo (ne)zasluženo pokojnino dočakal v šolski ustanovi, ki nosi ime po Rudolfu Maistru. Vse življenje se je ljubiteljsko ukvarjal s kamniško zgodovino in petjem; gotovo sta obe dejavnosti vplivali na oblikovanje osebne podobe uglednega rojaka, generala in pesnika Rudolfa Maistra.

¹⁹ Mnoge Maistrove pesmi, ki naj bi bile na vojaško tematiko, so v bistvu protivojne, mirovniške, s humanističnim pristopom. - Avtor prispevka že dolgo želi, da bi take Maistrove pesmi postale predmet strokovne presoje in obdelave.